

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ НАД ТВОРЧИМИ ВПРАВАМИ

У статті сформульовані вихідні положення, які було покладено в основу експериментальної програми і методики роботи над творчими вправами як засобу мотиваційного забезпечення процесу навчання рідної мови молодших школярів.

In the article initial positions which were fixed in the basis of the experimental program and method of prosecution of creative exercises as a tool of the motivational providing of process of teaching of mother tongue of junior schoolboys are formulated.

Підсумки першого етапу функціонування початкової школи у складі 12-річної, результати моніторингу якості знань молодших школярів підтвердили значущість творчого компоненту дитиноцентричного змісту початкової освіти.

З метою реалізації особистісно-ціннісного аспекту навчання рідної мови молодших школярів, стимулювання самонавчання і самопізнання, формування в учнів позитивного ставлення до себе і навколишньої дійсності, розвитку пізнавальних і творчих здібностей, актуалізованих у сучасних навчальних програмах для 1-4 класів відповідно до оновленого Державного стандарту початкової загальної освіти, нами було розроблено, апробовано, упроваджено в навчальний процес систему творчих вправ, спрямованих на розвиток мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів; уточнено класифікацію творчих вправ з рідної мови для початкової ланки освіти; з'ясовано лінгвістичні, психолого-педагогічні і методичні засади роботи над творчими вправами; одержала подальший розвиток методика роботи над творчими вправами як дієвого чинника формування високого рівня мотивації до вивчення рідної мови в учнів початкових класів.

Мета статті: сформулювати вихідні положення, які було покладено в основу експериментальної програми і методики роботи над творчими вправами як засобу мотиваційного забезпечення процесу навчання рідної мови.

Вихідними для експериментальної методики стали такі положення:

- організація навчання як пізнання, тобто оптимальне поєднання репродуктивної діяльності з творчою, продуктивною, бо саме вона дозволяє людині реалізовувати свій фізичний та духовний потенціал, швидко та адекватно адаптуватися у навколишньому середовищі та змінювати його разом з перетворенням власної особистості;
- мовленнєва творчість як процес оволодіння вмінням виконувати творчі вправи дозволяє дитині оволодіти мовою, формувати і передавати власну думку, виражати свої почуття і свій внутрішній світ;
- використання резервів формування мотиваційної сфери навчання учнів молодшого шкільного віку; залучення школярів до певної діяльності, спираючись на їхні потреби, що породжує у її учасників позитивні емоції: задоволення, радість від успіху. Повторення відповідної ситуації зумовлює розвиток у дітей нової потреби в діяльності, яка породила у них приємні емоційні переживання. Тим самим у загальну мотивацію учнів може бути включено новий стійкий мотив до такої діяльності. Що молодші учні, то більшою мірою формування дієвості як першого ступеня навчально-пізнавального мотиву залежить від обов'язковості ситуації та контролю вчителя.

У дослідженні ставилися такі завдання: розробити творчі вправи, які впливають на розвиток мотивації до вивчення рідної мови і мовлення; обґрунтувати методичні умови застосування творчих вправ; використати у текстах вправ і методичному апараті різні засоби заохочення і підтримки учнів у самостійній праці з метою виникнення і розвитку їх

пізнавальних потреб та інтересів; розширити особистісний досвід творчої діяльності молодших школярів, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу в цілому і до мовленнєвої діяльності зокрема; удосконалити види мовленнєвої діяльності молодших школярів; забезпечити позитивний емоційний супровід у роботі над творчими вправами; перевірити вплив творчих вправ на розвиток мотивації молодших школярів до вивчення рідної мови, розвиток творчого потенціалу учня, сприяння пробудженню в нього інтересу до пізнання, формування вміння та навичок працювати самостійно.

У створенні методики експериментального навчання ми керувалися, крім загальнодидактичних (науковість, системність, послідовність, свідомість навчання та ін.), і методичними принципами, зокрема такими, як взаємозв'язок навчання теорії мови з функціонуванням її явищ у мовленні (Г.Донська), інтеграція різнорівневих мовних засобів (М. Рождественський), розвиток чуття мови (Л. Федоренко). Суть кожного з названих принципів, особливо загальнодидактичних, досить чітко викладено в науково-методичній літературі [3: 269-274].

У діяльності вчителів експериментальних класів передбачалося застосування проблемних методів навчання (за класифікацією М. Скаткіна та І. Лернера): проблемний виклад, частково-пошуковий, дослідницький.

Спочатку формувалося вміння порівнювати мовні явища: визначати в об'єктах, що порівнюються, головні однорідні ознаки; знаходити в них спільне і відмінне; на основі порівняння робити висновок. Набуте уміння дозволяє швидко оволодіти й іншими мислительними прийомами, у першу чергу узагальненням, оскільки всяке порівняння закінчується висновком, тобто узагальненням.

Формування уміння користуватися прийомом конкретизації є необхідним для успішного переходу від загального (правила) до часткового (мовного чи мовленнєвого) факту. Програмою дослідження передбачено виконання завдань за інструкцією, а також самостійне складання завдань учнями тощо.

Застосовуючи прийом конкретизації, на початковому етапі роботи над творчими вправами школярам пропонуються нескладні завдання. Поступово у них формуються вміння бачити проблему, формулювати і розв'язувати її. У процесі проблемного викладу навчального матеріалу учням неодноразово показують зразки доведення і спростування. Потім формують уміння використовувати названі прийоми в ході виконання творчих вправ. Учитель при цьому користується методом проблемного викладу і частково-пошуковим методом, що підводить учнів на вищий рівень розумового розвитку, формує пізнавальний інтерес, закладає основу для оволодіння методами учіння, хоча прямої залежності між типом вправи і певним методом її виконання не існує. Але є вправи, орієнтовані переважно на застосування якогось одного, найбільш раціонального в певному конкретному випадку методу. Проблемний виклад обирається переважно тоді, коли часу на вивчення теми недостатньо, а навчальний матеріал складний, мало доступний для самостійного дослідження.

У процесі застосування частково-пошукового методу вчитель формулює проблему і визначає загальний шлях її розв'язання, а учні беруть участь у розв'язанні її окремих ланок під його керівництвом, вчать використовувати різні методи учіння, набувають досвіду пошукової діяльності.

Дослідницький метод застосовується тоді, коли учні вже оволоділи основними мислительними прийомами і методами учіння в ході евристичних бесід, що передбачає самостійне виконання вправ учнями.

Щоб навчити дітей міркувати за зразком, успішно використовується метод евристичної бесіди. Реалізація її розвивальних функцій починається з постановки проблеми, коли створюється ситуація необхідності пошуку нового знання. Тут навмисне загострюється увага дітей на об'єкті пошуку. Коли проблему сформульовано, учні під керівництвом учителя відокремлюють відоме від невідомого, актуалізують раніше засвоєні знання.

Структура евристичної бесіди характеризується чергуванням репродуктивних і продуктивних запитань, що спонукають школярів до напруженої розумової діяльності: усвідомити суперечність, побачити проблему, сформулювати її, висловити різні припущення, визначити правильний спосіб дій. Структура бесіди – не тільки послідовність запитань і відповідей, а їх можливий взаємозв'язок, вихідним моментом якого є проблема – кульмінація цього методу, а завершення – розв'язкою [5: 207].

Ефективність дослідницького методу зростає, якщо фронтальне виконання творчих вправ поєднується з груповим та індивідуальним. При фронтально-індивідуальній формі роботи кілька учнів одержують завдання на окремих картках, а з рештою школярів учитель працює фронтально. Ця форма найдоцільніша при застосуванні частково-пошукового методу. Клас стає більш однорідним за рівнем підготовки і ефективність евристичної бесіди зростає.

Групова форма роботи дає змогу врахувати в основному рівень підготовки усіх учнів і передбачає наявність диференційованих за рівнем складності завдань.

Індивідуальна форма роботи практично може бути реалізована в малокомплектних або приватних школах із незначною наповнюваністю класів.

Метод моделювання забезпечує перехід від емпіричного до теоретичного пізнання. За допомогою умовних знаків – моделей – вдається в абстрактних мовознавчих поняттях виділити найголовніше, найістотніше, показати взаємозв'язки понять, абстрактне виразити наочно, що значно полегшує виконання творчих вправ. Цим пояснюється його успішне використання на уроках мови.

Органічним є засвоєні більш загальні поняття і закономірності використовувати як інструмент для пізнання часткових у методі сходження мислення від абстрактного до конкретного (дедукції). Відповідно, крізь призму відношення змісту і форми розглядаються всі мовні одиниці, частини мови визначаються за загальним значенням, граматичними ознаками, синтаксичною роллю. Виведення одних понять з інших забезпечує системність знань.

Аналогія виступає як умовивід про властивості одного предмета, зробленого на основі його подібності з іншим. Така подібність є в будові мовних одиниць, в їх взаємозв'язках, мовних закономірностях. Тому аналогія широко використовується в організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з метою одержання нових знань і їх систематизації, з метою розвитку інтуїції, уяви, фантазії учнів у процесі виконання творчих вправ. За рівнем творчості розрізняють три види аналогії: асоціативна, алгоритмічна, евристична.

Асоціативна аналогія – це доступний і цікавий для молодших школярів спосіб формулювання нових висновків, пошуку нових ознак, якостей, функцій, що відбувається на рівні репродуктивної діяльності. Висновки на її основі мають ситуативний характер. Творчі вправи за аналогією вимагають від учня розподілу уваги, точного запам'ятовування окремих прикладів, запропонованих учителем, щоб власний текст відповідав поставленим вимогам: був подібний до зразка або відрізнявся від нього за певними ознаками. Наприклад, вправа 42. 1. Розглянь малюнок і прочитай речення. 2. Склади речення за схемою [1: 20]. Вправа 53. 1. Прочитай загадку білоруською мовою. 2. Загадай і запиши цю саму загадку українською мовою. 3. Поміркуй! Звідки в нашій мові могло взятися слово *цеглина*, а в білоруській – *цаглина*? [1: 25]. Вправа 125. 1. Прочитай вітання, надіслане українським школярам. 2. Склади самостійно святкове вітання мамі, татові, дідусеві чи братові [2: 57].

За допомогою алгоритмічної аналогії діти, спираючись на відомий спосіб дії, самостійно доходять висновку про можливість його застосування в дещо змінених умовах, тобто вносять у відомий спосіб певні зміни. Наприклад: 1. Розглянь малюнок і скажи, що ти на ньому бачиш. 2. Зістав малюнок з описом сходу сонця, поданим на наступній сторінці. 3. Попостерігай захід сонця. Опиши його [2: 42]. Або: 1. Прочитай текст-інструкцію про те, як виготовити іграшкового зайчика. 2. За цим зразком самостійно склади і запиши інструкцію про виготовлення сніжинки [2: 54].

Евристична аналогія потребує високого ступеня абстрактного мислення учнів, їхньої аналітико-синтетичної діяльності, тому що здогадка, припущення про спосіб розв'язання проблеми виникають на основі подібності явищ або об'єктів, які, здавалося б, не можна порівнювати, як от: а) Відгадай загадку:

З *i* – лежу я на дивані, з *и* – пливу я в океані (*kit* – *kum*) [1: 50];

б) За опорними словами та малюнками склади усно науковий опис клена або берези (на вибір). Запиши художній опис того самого дерева [4: 105].

Такі вправи вимагають від учнів високого рівня самостійності мислення. Аналогія розвиває вміння будувати гіпотези.

Гіпотеза сприяє розвитку передусім абстрактного мислення. Її доцільно застосовувати тоді, коли в учнів уже є певна система понять про мову і мовлення, необхідні для висунення обґрунтованого припущення, що кладеться в основу розв'язання пізнавального завдання. При вивченні мови шляхом від абстрактного до конкретного з системою таких понять та ідей учні знайомляться в першу чергу. Метод гіпотез забезпечує розуміння суті предмета, що вивчається, тоді, коли дослідження його за допомогою інших методів неможливе або не дає бажаних наслідків.

Урахування визначених вихідних положень мотиваційного забезпечення процесу вивчення рідної мови молодшими школярами шляхом творчих вправ окреслило подальші перспективи експериментального дослідження – розробити лінгводидактичну модель роботи над системою творчих вправ як засобу розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів; експериментальну програму, зміст якої диференціювати на три взаємопов'язані частини: аспекти роботи за програмою з рідної мови відповідно до навчання за класами; дидактична мета та види творчих вправ, що застосовувалися на етапах дослідно-експериментального навчання: ознайомлювальний (1 клас), навчально-аналітичний (2 клас), формуючий (3 клас), систематизуючо-контрольний (4 клас) з метою безпосереднього здійснення формульованого експерименту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білецька М., Вашуленко М. Рідна мова: Підруч. для 2 кл. – К.: Освіта, 2002 – Ч.І. – 127 с.
2. Вашуленко М., Мельничайко О. Рідна мова: Підруч. для 3 кл. чотириріч. і 2 кл. триріч. почат. шк. – 9-те вид. – К.: Освіта, 2001. – 254 с.
3. Волкова Н. Педагогіка: Посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
4. Рідна мова: Підруч. для 4 кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. почат. шк. / М.Вашуленко, С.Г.Дубовик, О.І.Мельничайко, Л.В.Скуратівський: За наук. ред. М.С.Вашуленка. – К.: Освіта, 2002. – 255 с.
5. Савченко О. Дидактика початкової школи. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.

УДК 378.147.838

Г.М. Семашкіна, Т.М. Москова

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ З ПРИРОДОЗНАВСТВА (РОЗДІЛ “РОСЛИНИ”)

У статті наводяться найбільш частотні приклади біологічних термінів, які зустрічаються у підручниках з природознавства в 2-3 класах. Проблема в тому, що відсутні словники для молодших школярів, де дається доступне тлумачення природознавчих термінів. Наявні біологічні словники розраховано на біологів і працівників сільського господарства (більшість яких російською мовою).

The article has the most popular terms used in the textbooks of natural history for the 2-3 forms. The problem is in the absence of dictionaries for younger learners, where the clear